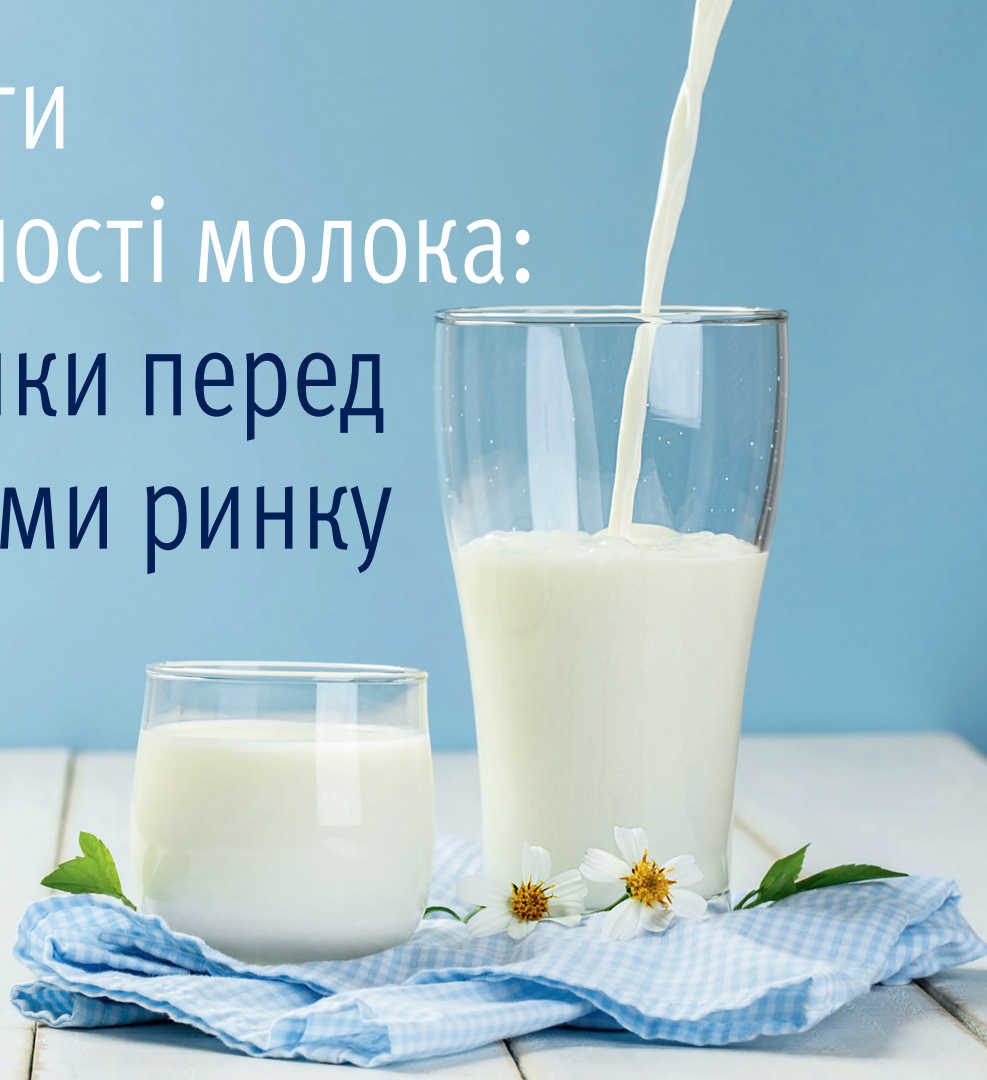

Нові вимоги до безпечності молока: нові виклики перед операторами ринку

New requirements for milk safety

*Ігор Кравченко,
керівник Програми
«Розвиток
торгівлі з вищою
доданою вартістю
в органічному
та молочному
секторах України»,
Ірина Висоцька,
координатор
компоненту
«Молочний сектор»*

12 липня 2019 року набрав чинності наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12 березня 2019 року № 118 «Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів». Нові вимоги не стали несподіванкою для виробників та переробників молока, оскільки громадське обговорення та погодження з центральними органами виконавчої влади тривало понад рік, ще довше велася робота над проектом наказу в колі експертів, представників компетентного органу (Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Держпродспоживслуж-

ба), Мінагрополітики та галузевих об'єднань. Інформаційна кампанія щодо важливості дотримання високих гігієнічних стандартів для виробництва якісного та безпечного молока та запровадження нових підходів до його державного контролю, які будуть еквівалентними європейським, також проводилася в рамках діяльності швейцарсько-українського проєкту з безпечності молока, за підтримки Державного Секретаріату Швейцарії з економічних питань (СЕКО) в рамках економічного співробітництва та розвитку.

Але варто визнати, що мета прийняття наказу – наближення до європейських практик та вимог,

які встановлені Регламентом Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 853/2004 від 29 квітня 2004 року, відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) – не є самоціллю. Адже дотепер в Україні був відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би визначав спеціальні гігієнічні вимоги до виробництва молока та мінімальні критерії його безпечності на рівні державного контролю. Важливо, що вимоги наказу поширюються на всіх операторів ринку молока та молочних продуктів – від первинного виробництва сирого молока до виробництва молочних продуктів. Отже, наказом утверджується спільна

відповідальність за безпечність молока та молочних продуктів усіх залучених операторів ринку. Така галузева відповідальність, як показує досвід європейських країн, базується на тісній та довгостроковій кооперації виробництва та переробки молока, високому рівні галузевого самоврегулювання через професійні об'єднання та співпраці з компетентними органами, що здійснюють контроль виконання вимог законодавства. Як «приживуться» нові вимоги в українських реаліях, покаже час, але вже на старті важливо розставити акценти.

Отже, з чого все почалося? Ще влітку 2008 року в рамках першого аудиту системи державного контролю за виробництвом молока та молочних продуктів, призначених для експорту до ЄС, інспектори Офісу з питань харчових продуктів та ветеринарії (FVO) прийшли до висновків у своєму звіті (див. http://ec.europa.eu/food/fvo/act_getPDF.cfm?PDF_ID=7352), що в Україні:

- ветеринарна служба не здійснює заходів у випадках незадовільних бактеріологічних результатів дослідження сирого молока, зокрема щодо кількості мікроорганізмів (Цей показник сприймається як показник якості, а не безпечності, і немає процедур перевірки усунення невідповідності.);
- національне законодавство не передбачає калькуляцію середнього геометричного значення кількості соматичних клітин (КСК) та загального бактеріального забруднення (ЗБЗ) молока; не визначає відповідальності оператора ринку в разі невідповідності до критеріїв КСК та ЗБЗ та обов'язку негайно вжити коригувальних заходів.

У якості рекомендацій для забезпечення належного офіційного

контролю за виробництвом молока та молочних продуктів, що призначені для експорту в країни ЄС, українці отримали «домашнє завдання»:

- впровадити процедури для забезпечення повної відповідності сирого молока, яке надходить на потужності, що здійснюють експорт, до вимог додатка III, секції IX, розділу I, частини III Регламенту № 853/2004;
- компетентному органу запровадити процедури моніторингу у відповідності до цього додатку IV Регламенту № 854/2004, щоб забезпечити відповідність контролю сирого молока, що надходить на потужності, які здійснюють експорт, до вимог додатка III, секції IX, розділу I, частини III Регламенту № 853/2004.

Вище зазначені рекомендації європейців можна звести до простих вимог: запровадження належного державного моніторингу за тим, як перевіряється сире молоко на відсутність залишків антибіотиків, відповідність критеріям «100/400», поводження з непридатним молоком та вжиття необхідних коригувальних заходів операторами ринку з метою усунення невідповідностей.

Під «100/400» слід розуміти: вміст мікроорганізмів при 30 °C (на мл) ≤ 100 000 КУО за змінною середньою геометричною величиною за двомісячний період, за зразками, які відбирають з частотою щонайменше двічі на місяць; кількість соматичних клітин (на мл) ≤ 400 000 за змінною середньою геометричною величиною за тримісячний період, за зразками, які відбирають з частотою щонайменше один раз на місяць.

Відповідальний молочний бізнес зміг довести свою спроможність слідувати європейським вимогам прозорості та простежу-

ваності: станом на перше півріччя 2019 року 22 потужності, котрі заявили про готовність експортувати до ЄС, отримали відповідний дозвіл.

Якщо в 2008 році мова йшла про особливі заходи контролю сирого молока та молочних продуктів, призначених для експорту до ЄС, то в 2019 році ми вже говоримо про європейський рівень забезпечення громадського здоров'я та захисту споживачів в Україні.

Так, в контексті офіційного контролю вимоги згаданого Регламенту № 854/2004 еквівалентно викладені в статті 40 Закону України від 18 травня 2017 року № 2042-VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» і чинні з квітня 2018 року. Сорокова стаття є базовим фундаментом для нових підходів і подальших змін в системі контролю за введенням в обіг сирого молока, тому кожен оператор ринку, незалежно від розмірів та форми господарювання, має вчитатися, зрозуміти й неухильно виконувати її положення.

Стаття 40. Державний контроль сирого молока та молозива

1. Тварини, що використовуються для виробництва сирого молока та/або молозива, підлягають державному контролю, що здійснюється державним ветеринарним інспектором або уповноваженим ветеринаром з метою перевірки дотримання законодавства щодо виробництва сирого молока та/або молозива, стану здоров'я тварин та використання ветеринарних препаратів.

2. Господарства, де утримуються тварини, що використовуються для виробництва сирого молока та/або молозива, підлягають державному контролю з метою перевірки

дотримання операторами ринку гігієнічних вимог, встановлених законодавством про харчові продукти. У разі виявлення порушення гігієнічних вимог державний ветеринарний інспектор вживає заходів, спрямованих на впровадження оператором ринку коригувальних дій.

3. Під час державного контролю беруться до уваги результати лабораторних досліджень (випробувань) показників безпеки сирого молока та/або молозива, проведених оператором ринку або на його замовлення.

4. Оператор ринку зобов'язаний розробити та впровадити процедури періодичної перевірки сирого молока для визначення рівня загального бактеріологічного забруднення та/або кількості соматичних клітин. Якщо за результатами такої перевірки виявляється невідповідність, оператор ринку має негайно повідомити про це компетентний орган. Якщо протягом трьох місяців з дати такого повідомлення зазначену невідповідність не усунуто, відправ-

лення сирого молока з відповідного господарства забороняється. Така заборона застосовується до моменту надання оператором ринку компетентному органу підтвердження усунення невідповідності.

Державний контроль у формі інспектування здійснюється із застосуванням актів державного контролю, що містять вичерпний перелік питань. Кожне таке питання має посилання на певну вимогу нормативно-правового акта (статтю, пункт, підпункт тощо), яка підлягає дотриманню оператором ринку. Так, виконання пункту 1 та пункту 2 статті 40 в певній мірі вже перевіряється компетентним органом із застосуванням актів, форми яких затверджені.

● Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 7 березня 2018 року № 130 «Про затвердження уніфікованої форми акта, що складається за результатами проведення планового (поза-

планового) заходу державного нагляду (контролю) щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері ветеринарної медицини», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 24 квітня 2018 року за №492/31944;

● Наказом від 06 лютого 2017 року № 42 «Про затвердження форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного контролю стосовно додержання операторами ринку гігієнічних вимог щодо поводження з харчовими продуктами», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 15 березня 2017 року за № 358/30226.

Ці переліки питань у вільному доступі розміщені на офіційній веб-сторінці Держпродспоживслужби й слугують зручним інструментом для самоконтролю господарствам з виробництва молока на предмет виконання мінімальних вимог законодавства.

Повніше виконання статті 40, зокрема пункту 4, стало можливим із затвердженням Вимог до безпечності та якості молока та молочних продуктів наказом Мінагрополітики від 12 березня 2019 року № 118.

- По-перше, у вимогах вже визначена мінімальна періодичність перевірки сирого молока для визначення рівня ЗБЗ – щонайменше двічі на місяць; КСК – щонайменше раз на місяць;
- По-друге, термін «невідповідність» набуває кількісного значення її критеріїв і з урахуванням перехідних періодів, а саме:

- з 01 січня 2020 року: ЗБЗ – не більше ніж 500 тис. КУО/мл і КСК – не більше ніж 500 тис./мл;
- з 01 січня 2021 року: ЗБЗ – не більше ніж 300 тис. КУО/мл і КСК – не більше ніж 400 тис./мл;
- з 01 січня 2022 року: ЗБЗ – не більше ніж 100 тис. КУО/мл і КСК – не більше ніж 400 тис./мл;

- По-третє, кількісні значення рівня ЗБЗ та КСК не є фактичними значеннями, а результатом підрахунку середньої геометричної величини.

На останньому моменті варто зупинитися детальніше. Чому саме середня геометрична величина? Відповідь у тексті самих вимог до молока: критерії вмісту мікроорганізмів та кількості соматичних клітин не є максимальними значеннями, у разі перевищення яких сире молоко не може вводиться в обіг. За визначених компетентним органом обставин сире молоко, яке не повністю відповідає вказаним критеріям, може бути визнано безпечним для споживання людьми, якщо вжито відповідних заходів.

Виробництво молока – це комплексний процес, і якщо один фактор виходить з під контролю, важливо вчасно застосувати коригувальні дії та усунути причини невідповідності, при цьому молоко може залишатися безпечним.

Адже потрібно враховувати також сезонне підвищення кількості соматичних клітин в молоці д невеличких стадах, якщо говорити про значний відсоток корів у період перед запуском. Щоб урівноважити показники зі значеннями, які значно відрізняються від решти, застосовують формулу обрахунку середньої геометричної:

$$G = \sqrt[n]{x_1 \times x_2 \times \dots \times x_n},$$

де n – кількість зразків за певний період, а x – результати досліджень за цей період.

Ця величина є зручною для моніторингу тенденції – головне завдання державного контролю за виробництвом молока, що вводиться в обіг. Для легшого розуміння розглянемо різні ситуації в найближчому майбутньому на прикладі таких результатів досліджень.

В обох випадках процедура перевірки сирого молока відповідає

мінімальній періодичності: двічі на місяць зразки, що відбиралися у місці виробництва молока, досліджувалися на ЗБЗ і один раз на КСК.

Проте в наведеному прикладі у січні 2020 р. молоко сире не відповідає критеріям вмісту мікроорганізмів – середнє геометричне значення ЗБЗ становить 589 тис. КУО/мл, а з 1 січня 2020 року для ЗБЗ набере чинності вимога щодо мінімального значення не більше ніж 500 тис. КУО/мл. Що говорить ця ситуація? Попри те, що фактичні значення у січні були відповідними, господарство невчасно почало вдосконалювати процес виробництва молока (умовно: в грудні показники були ще не на відповідному рівні). Які тоді наступні кроки? Відправлення сирого молока з відповідного господарства забороняється? Відповіді також шукаємо у новому наказі:

«Якщо молоко сире не відповідає критеріям вмісту мікроорганізмів та/або кількості соматичних клітин, оператор ринку зобов'язаний невідкладно повідомити компетентний орган про випадки невідповідності та вжити коригувальних заходів з метою виправлення ситу-

Таблиця 1. Кількісні значення рівня ЗБЗ.

ЗБЗ, тис. КУО/мл	
4 грудня 2019 р.	800
23 грудня 2019 р.	600
3 січня 2020 р.	500
21 січня 2020 р.	500
січень 2020 р.: середнє геометричне	589

$$G = \sqrt[4]{800 \times 600 \times 500 \times 500} = 589 \text{ тис. КУО/мл}$$

Таблиця 2. Кількісні значення рівня КСК.

КСК, тис./мл	
6 листопада 2019 р.	280
4 грудня 2019 р.	400
3 січня 2020 р.	650
січень 2020 р.: середнє геометричне	418

$$G = \sqrt[3]{280 \times 400 \times 650} = 418 \text{ тис. клітин/мл}$$

ації. *Результати вжитих заходів мають бути задокументовані та доступні для перевірки компетентним органом.*

Якщо оператор ринку не вжив відповідних коригувальних заходів протягом трьох місяців з дати зазначеного повідомлення або рішення про встановлення вимог щодо використання такого молока у спосіб, необхідний для захисту здоров'я населення, компетентний орган тимчасово припиняє обіг молока і молозива у порядку, передбаченому статтею 67 Закону України "Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин".

Отже, наступним кроком є нотифікація — «повідомити компетентний орган», але, на жаль, у наказі не визначені практичні інструменти такої комунікації: це лист про невідповідність до територіальних органів Держпродспоживслужби чи, може, телефонний дзвінок до уповноваженого ветеринара? До цього питання ще повернемося, а поки продовжимо ланцюг дій з умовним випадком: господарство таки продовжує покращувати результати своєї роботи (самостійне навчання персоналу чи з залученням консультантів з доїння, заміна дійкової гуми чи налагодження контролю за швидкістю охолодження молока — коригувальні заходи «мають бути задокументовані» (протоколи навчань, акти наданих послуг чи виконаних робіт, дані реєстру об'єму/температури чи аналізатора циклів промивки тощо)).

Мовою нового законодавства: у господарства з виробництва молока є три місяці для того, щоб налагодити виробничі процеси так, щоб привести у відповідність показники ЗБЗ та КСК. Якщо за

цей час ситуацію з гігієною виробництва молока та здоров'ям вимені корів, молоко від яких призначене для подальшого споживання людьми, не покращено, «компетентний орган тимчасово припиняє обіг молока» у порядку, передбаченому статтею 67 Закону України № 2042:

- не пізніше наступного дня з дня виявлення порушення законодавства про харчові продукти та корми;
- головний державний інспектор (головний державний ветеринарний інспектор) приймає рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів та/або кормів;
- рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів та/або кормів набирає чинності з моменту його вручення операторові ринку і оприлюднення на офіційному веб-сайті компетентного органу та діє протягом визначеного таким рішенням строку, але не більше 10 робочих днів.

У наведеному прикладі видно, що тенденції результатів дослідження КСК мають негативний характер — фактичні результати говорять чітко про розвиток проблеми з маститом та і. Попри те, що середнє геометричне значення КСК (418 тис. клітин/мл) ще відповідає чинним критеріям на 1 січня 2020 року (500 тис. КВО/мл), якщо господарство не підвищить ефективність контролю маститів у стаді, підрахунок критеріїв у наступному місяці може буде невтішним. У даній ситуації має спрацювати механізм «приватного контролю», коли з першими негативними фактичними результатами сигнал тривоги подасть молокопереробне підприємство, що співпрацює з цим господарством.

Перш ніж шукатимемо відповіді на запитання, що залишилися

вище, варто зробити акцент на ще одному важливому моменті — це залишки антибіотиків в молоці. Маємо надію, що суворіший контроль за виявленням та поводженням з молоком, у якому були знайдені залишки антибіотиків, покращить загальну ситуацію з використанням ветеринарних препаратів. Адже тимчасова заборона на введення в обіг забрудненого антибіотиками молока наступає невідкладно.

Нові гігієнічні правила для виробництва молока чітко закріплюють відповідальність операторів ринку за його безпечність.

«Оператори ринку зобов'язані аналізувати тенденції результатів досліджень молока чи молозива. За тенденції до незадовільних результатів вони повинні негайно вживати заходів, спрямованих на виправлення ситуації та запобігання виникненню появи ризиків забруднення».

З іншого боку, наказ встановлює загальні рамки та цільові результати, яких мають досягти оператори ринку. Утім багато запитань залишається без відповідей, адже, приміром, перевірки сирого молока на відповідність до критеріїв ЗБЗ, КСК та залишки антибіотиків можуть проводитися безпосередньо або від імені:

- оператора ринку, який здійснює первинне виробництво молока;
- оператора ринку, який здійснює збір чи переробку молока;
- групи операторів ринку;
- або у межах національної чи регіональної програми контролю, зокрема державного.

Тобто є чотири опції виконання вимог, і всі вони мають місце в Європі, а як бути в Україні? Якщо перевірки буде здійснювати виробник молока чи заготівельник, як гарантувати, щоб зразок був репрезентативним (збірне молоко з танку, а не від однієї корови)?

Переробники молока досліджують сире молоко на наявність залишків антибіотиків в молоці і, посилаючись на ДСТУ 3662-2018, також можуть рахувати середнє геометричне значення для КСК та ЗБЗ, а чи будуть вони повідомляти про невідповідності своїх постачальників Держпродспоживслужбу? На жаль, саморегулювання галузі через об'єднання групи операторів, третя опція є на тому етапі становлення і не має такого мандату. Саме над можливістю впровадження четвертого варіанту, «національної чи регіональної програми контролю», у співпраці з Держпродспоживслужбою працював швейцарсько-український проект з безпечності молока.

Так, була розроблена Концепція реалізації Пілотного проекту із запровадження програми контролю сирого молока у Вінницькій,

Миколаївській, Полтавській та Харківській областях. За результатами проведеної роботи:

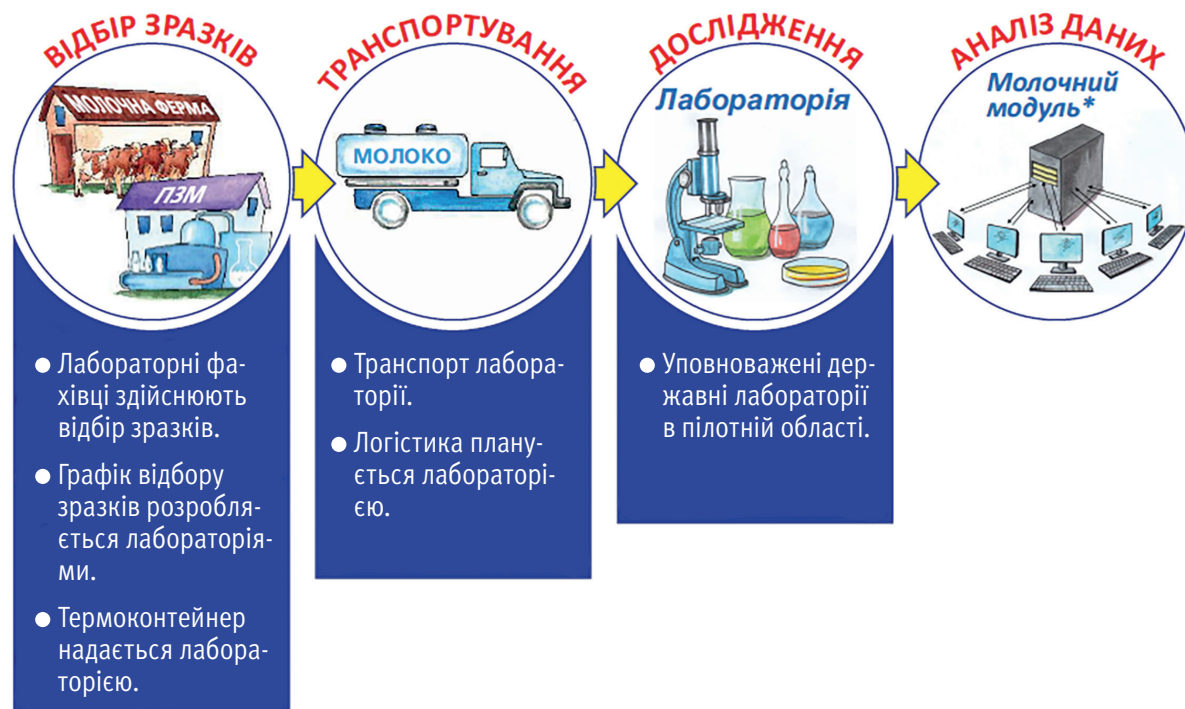
- забезпечено дооснащення чотирьох лабораторій Держпродспоживслужби в пілотних областях обладнанням та реактивами для проведення лабораторних досліджень сирого молока;
- визначено та опрацьовано можливі моделі відбору та транспортування зразків;
- розроблено програмне забезпечення «Молочний модуль» для забезпечення ефективної взаємодії між операторами ринку та державними органами.

Отже, у кожній пілотній області чотири акредитовані лабораторії Держпродспоживслужби мають забезпечити достовірність результатів досліджень, адже рішення про тимчасову заборону ґрунтуватимуться саме на їхніх експертних висновках. Важливо, що в

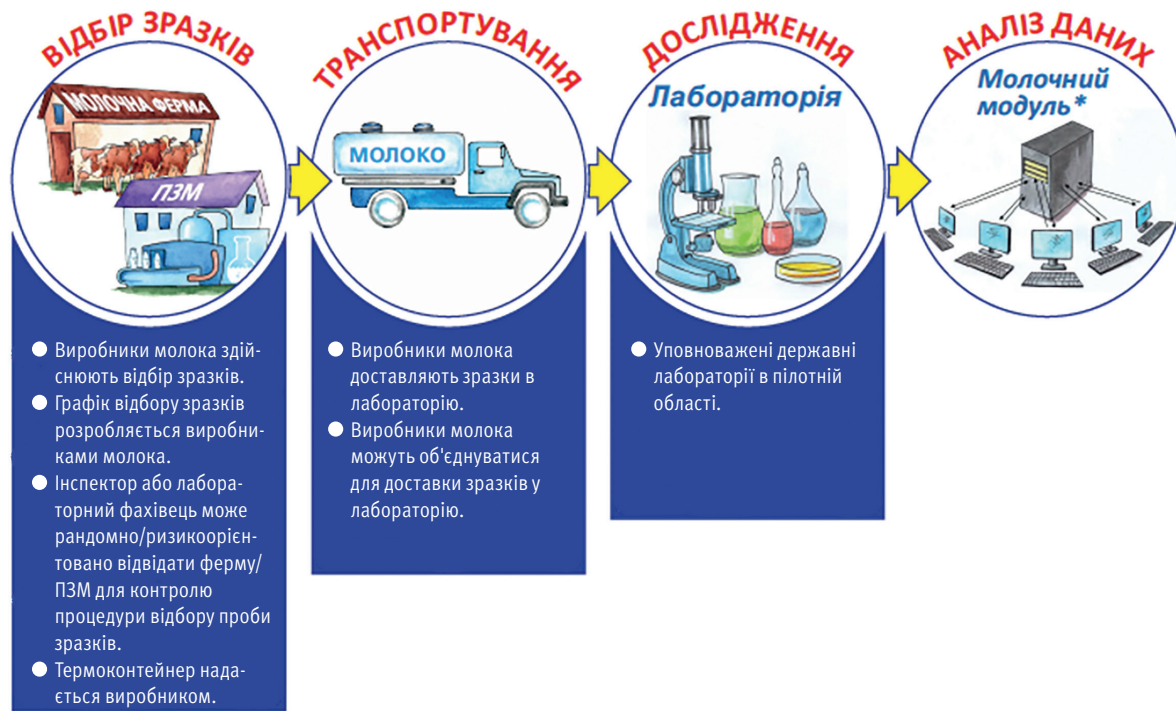
ході консультативних семінарів із розробки концепції як виробники молока, так і переробні підприємства схвально відгукнулися про необхідність проведення досліджень саме третьою незалежною стороною. Щодо відбору та транспортування зразків думки операторів ринку розійшлися, тому було прийняте взаємне рішення в рамках пілотного проекту опрацювати дві моделі:

- **модель «Лабораторія»** – за відбір зразків та їхнє транспортування відповідальна лабораторія (мережа міжрайонних лабораторій Держпродспоживслужби);
- **модель «Виробник молока»** – це оператори ринку, що здійснюють первинне виробництво молока та/або його зберігання і здійснюватимуть відбір та транспортування зразків (ця модель відпрацьовуватиметься лише в Харківській області).

МОДЕЛЬ «ЛАБОРАТОРІЯ»

МОДЕЛЬ «ВИРОБНИК МОЛОКА»

Генерування та аналіз результатів лабораторних досліджень зразків сирого молока здійснюватиметься за допомогою програмного забезпечення «Молочний модуль» (ММ). Реєстрація та користування для всіх учасників Пілотного проекту в ММ здійснюватиметься на безоплатній основі. **Доступ до ММ мають:**

- оператори ринку, що здійснюють первинне виробництво або зберігання молока;
- фахівці лабораторій, які здійснюватимуть відбір зразків;
- фахівці лабораторій, які проводитимуть дослідження;
- державні інспектори (центрального, обласного та районного рівня).

Доступ до результатів лабораторних досліджень сирого молока мають:

- державні інспектори різного рівня – до результатів підконтрольних їм операторів ринку;

- оператори ринку – тільки до власних результатів;
- оператори ринку (молокопереробні підприємства) – до результатів своїх постачальників сировини, якщо останні нададуть їм таке право.

Функції ММ

Для операторів ринку:

- автоматичне формування графіків відбору зразків (функція календаря) та нагадування про відбір зразків для операторів ринку (Модель 2 «Виробник молока»);
- заповнення форми (акта відбору зразків) щодо інформації про відбір і транспортування зразків, її друк та друк етикетки для зразка;
- генерування, систематизація та постійний доступ до результатів досліджень сирого молока;

- автоматичний розрахунок змінної геометричної середньої величини для ЗБЗ та КСК на основі результатів лабораторних досліджень відповідно до нормативних документів Держпродспоживслужби;
- можливість статистичного аналізу результатів досліджень та відображення їх у вигляді таблиць і графіків за визначений період;
- повідомлення про нові результати лабораторних досліджень молока;
- повідомлення про відхилення від графіка відбору зразків (недотримання мінімальної періодичності);
- можливість надавати результати своїх лабораторних досліджень третім особам (наприклад, молокопереробним підприємствам) шляхом надсилання результатів на електронну адресу, вказану користувачем.

Для фахівців лабораторій (делегатів відбору зразків), які здійснюватимуть відбір зразків, - заповнення форми (акта відбору зразків) щодо інформації про відбір і транспортування зразків), її друк та друк етикетки для зразку.

Для фахівців лабораторій, які проводитимуть дослідження, - внесення результатів досліджень.

Для інспекторів (центрального, обласного та районного рівнів):

- перегляд заповнених форм (актів відбору зразків) щодо інформації про відбір і транспортування зразків) підконтрольних операторів ринку;
- перегляд результатів лабораторних досліджень сирого молока підконтрольних операторів ринку;
- доступ до статистичного аналізу (тенденції по змінній середній геометричній величині) результатів досліджень підконтрольних операторів ринку;
- повідомлення про відхилення від графіка відбору зразків (недотримання мінімальної пері-

дичності) операторами ринку;

- сповіщення про невідповідність.

Отже, повертаючись до запитання, яким чином «повідомити компетентний орган» про невідповідність, знаходимо рішення в програмному забезпеченні: повідомлення про те, що граничні значення перевищені за результатом підрахунку середнього геометричного одночасно отримують через ММ з дублюванням повідомлення на вказану електронну адресу й оператор ринку, і Держпродспоживслужба.

Пілотний проект є добровільною ініціативою операторів ринку співпрацювати з компетентним органом задля того, щоб обрати найоптимальніший варіант реалізації програми контролю сирого молока, максимально врахувати особливості процесів та вимоги чинного законодавства. У перспективі важливо застосувати всі напрацювання пілоту в єдиний наказ щодо реалізації програми контролю на національному рівні, забезпечив-

ши прозорість та простежуваність на ринку виробництва молока та молочних продуктів.

За підтримки Державного Секретаріату Швейцарії з економічних питань (СЕКО) в Україні запроваджується нова програма «Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України». Одним із ключових завдань «молочного компоненту» програми буде сприяння забезпечення ефективної системи державного та приватного контролю за виробництвом безпечного молока. Передбачається, що у співпраці з Мінагрополітики та Держпродспоживслужбою в рамках Програми технічної допомоги буде виконуватися подальша розробка та запровадження національної програми контролю сирого молока відповідно до затверджених вимог до безпечності та якості молока з широким охопленням цільової аудиторії задля підвищення обізнаності про важливість виробництва безпечного молока.

